

Moeten we de daklozen helpen, zelfs als ze dat niet willen?

Bart van Leeuwen en Michael Merry

SAMENVATTING VAN

van Leeuwen, B., & Merry, M. (in press). Should the Homeless be Forcibly Helped? *Public Health Ethics*. Doi: 10.1093/phe/phy006.

Politicalologen en politiek filosofen zijn bij een bepaald maatschappelijk probleem altijd op zoek naar de *wetenschappelijke* betekenis ervan. Het maatschappelijke probleem van dakloosheid lijkt in eerste instantie vooral uitdagingen te bieden van *politieke en maatschappelijke* aard. Grote steden in de westerse wereld bevatten significante populaties van daklozen en in de meeste lidstaten van de Europese Unie is dakloosheid zelfs aan het stijgen. Dat zijn verontrustende trends, maar impliceren ze ook morele dilemma's die de aandacht van politieke filosofie rechtvaardigen? Is het niet voldoende om te benadrukken dat het een moreel schandaal is dat in de rijkste landen van de wereld er burgers op straat leven? We weten immers inmiddels dat dakloosheid een aantal structurele oorzaken heeft, waaronder een gebrek aan betaalbare woningen en een beperkt sociaal zekerheidsstelsel. Wat is nu precies het morele dilemma dat vraagt om een politiek-theoretische analyse?

Op basis van de schaarse politiek-theoretische literatuur over dakloosheid zijn er meerdere fundamentele vragen te stellen: Hoe ziet een benadering van dakloosheid eruit vanuit de benadrukking van individuele vrijheid en eigen verantwoordelijkheid? Is dakloosheid vergelijkbaar met een minderheidscultuur die claims heeft op een politiek van verschil? Wat zijn de zwakke en sterke kanten van een zorgethische benadering? Dat zijn evenwel niet de vragen die in onze studie centraal staan.¹ Wij stellen één specifiek moreel dilemma centraal: wat moet je als samenleving doen wanneer daklozen die leven en slapen op straat de uitgestoken hand voor hulp en onderdak afwijzen? Moeten we de daklozen helpen, zelfs als ze dat niet willen, of is dat een schending van respect?

Hoewel dit een moreel dilemma is, en dus wetenschappelijk interessant, is een van de eerste vragen die opkomt: is dit geen louter *academische* puzzel? Waarom zouden daklozen die op straat leven, die

MOETEN WE DE DAKLOZEN HELPEN, ZELFS ALS ZE DAT NIET WILLEN?

moeite hebben om eten te vinden of een warme slaappleats, hulp weigeren die erop gericht is die problemen op te lossen? Daarop bestaan twee antwoorden. In de eerste plaats weigeren daklozen soms hulp van zogenaamde mobiele teams vanwege de condities van de noodopvang. Daklozen ervaren de collectieve noodopvang vaak als onhygiënisch, overgereguleerd, gevaarlijk en zonder enige vorm van privacy. Een tweede reden waarom daklozen soms hulp weigeren hangt samen met het relatief hoge aandeel van ernstige psychiatrische aandoeningen onder hen. Schattingen lopen hier uiteen, maar ongeveer een derde van de daklozen lijdt aan een ernstige geestesziekte.

De vraag is dus of in die situaties daklozen toch tegen hun zin in moeten worden geholpen, namelijk vanuit paternalistische overwegingen. Paternalisme betekent dat de handelingsvrijheid van iemand tegen zijn of haar uitdrukkelijke wens in wordt beperkt om zo de belangen en het welbevinden van die persoon te beschermen. Hoewel paternalisme als term soms een negatieve connotatie heeft, kan het goed verdedigbaar zijn. Er is zelfs een hele literatuur in de vakgebieden van het recht en de medische ethiek over paternalisme bij de medische behandeling van ernstig geesteszieken. Maar er is weinig geschreven over de vraag of paternalisme bij de huisvesting en de hulp aan daklozen is toegestaan en zo ja onder welke condities. Een betekenisvolle beantwoording van die vraag is alleen mogelijk als we het woord 'daklozen' differentiëren in verschillende subpopulaties.

Vrijwillige dakloosheid — In de eerste plaats is er de mogelijkheid dat mensen kiezen voor een bestaan zonder vaste

verblijfplaats. Vrijwillige dakloosheid is weliswaar zeer zeldzaam, maar kan als mogelijkheid niet worden uitgesloten. In dat geval is respect voor die keuze geboden en is paternalisme niet te rechtvaardigen. Dat betekent het in principe toestaan van woon- en leefvormen die niet aan gebruikelijke standaarden van behuizing voldoen, zolang die binnen de grenzen blijven van wederzijds respect.

Dakloosheid door verminderde autonomie — Bij deze categorie van daklozen gaat het om mensen die dakloos zijn geworden als gevolg van omstandigheden, zoals verlies van werk en/of psychische aandoeningen, zoals verslaving aan verdovende middelen. Dakloosheid is hier niet vrijwillig, maar tegelijk is er geen sprake van ernstige psychiatrische stoornissen. Dwang uitoefenen om hulp en onderdak te accepteren lijkt ons dan ook niet goed te legitimeren. Dergelijke dwang zal eerder het zelfrespect aantasten, terwijl zelfrespect juist nodig is om het eigen leven weer op de rails te zetten. Wel aanvaardbaar zijn overredingstechnieken (*coaxing*), zoals mobiele teams die frequent terugkeren om hulp en huisvesting voor langere termijn aan te bieden. De voorwaarde daarbij is dat die huisvesting een aantal basisnoden lenigt, waaronder: voldoende voeding, bescherming tegen de elementen, veiligheid, privacy en zelfrespect. Bestaande opvang laat het vooral bij die laatste twee criteria afweten.

Dakloosheid door ernstige aantasting autonomie — Hier gaat het om daklozen met ernstige psychiatrische aandoeningen zoals schizofrenie en klinische depressie. Als gevolg van hun ziekte kunnen zij niet langer beschouwd worden als volledig

toerekeningsvatbaar. Het individu is hier ernstig vervreemd geraakt van zichzelf en de realiteit. In deze gevallen is het aangewezen om, na mislukte pogingen tot overreding, over te gaan tot paternalistische dwang, zolang die dwang dialogisch van aard is en gericht is op huisvesting en zorg voor medische noden. Dergelijke dwang loopt het risico dat vertrouwen in de hulp op de proef wordt gesteld, maar we vinden dat er geen moreel aanvaardbare alternatieven zijn en dat dat gebrek aan vertrouwen vermoedelijk terugkeert zolang het perspectief van het individu in kwestie serieus wordt genomen waar het gaat om beslissingen over huisvesting en behandeling (cf. dialogisch).

Daklozen in acuut gevaarlijke situaties — Tot slot verdedigen wij in ons artikel niet alleen paternalisme bij ernstige aantasting van de autonomie, maar ook dat paternalisme soms noodzakelijk is bij daklozen die niet geestesziek zijn. Daklozen lopen door hun leven op straat allerlei gevaren die acuut en levensbedreigend zijn, zoals slapen in de vrieskou. In die gevallen is een gedwongen interventie goed te rechtvaardigen en zelfs geboden. Het idee hier is eenvoudigweg dat een lokale expressie van autonomie — bijvoor-

beeld de ‘vrijheid’ om dood te vriezen — tijdelijk wordt beperkt om te voorkomen dat iemand zichzelf substantiële schade toebrengt.

Zoals we hierboven aangaven, is het volgens ons niet in alle gevallen van dakloosheid gepast om daklozen gedwongen te helpen. De vuistregel voor paternalistische interventie tot huisvesting en medische zorg is dat dit alleen mag worden overwogen wanneer het geen aanleiding geeft tot meer lijden, stigma of verlies aan zelfrespect. Maar mensen die gevangen zijn in een psychose en stemmen horen of wegzakken in een depressie, komen volgens ons in aanmerking voor dergelijke interventies. Sterker nog, hun verwarde en chaotische levens daar buiten doen een urgent moreel beroep op ons dat we niet langer mogen negeren.

Noot

1. Voor een analyse van die vragen, zie: van Leeuwen, B. (2017). To the Edge of the Urban Landscape. *Political Theory*, 46(4), 586-610. Doi: 10.1177/0090591716682290